

GENT DOOR DE OGEN VAN KUNST- SCHILDER ERNST FÖRSTER (1864)

Harko Vande Loock

In 1864 bracht Ernst Förster een bezoek aan Gent. Ernst Förster (1800-1885) was een Duitse schrijver, kunsthistoricus en schilder. Een leerling van Peter Cornelius, één van de boegbeelden van de Duitse schilderschool van de zogeheten ‘Nazareners’. Deze romantische Duitse schilderschool uit de eerste helft van de 19de eeuw liet zich inspireren door oude meesters als Albrecht Dürer, Lucas Cranach, Fra Angelico, Rafaël en Giotto. In Gent legde Förster een bijzondere interesse aan de dag voor het middeleeuwse erfgoed en de toen recent ontdekte middeleeuwse muurschilderingen. Schilder en directeur van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Gent, Theodoor Canneel, leidde hem rond. Kom mee op deze virtuele wandeling doorheen het 19de-eeuwse Gent.

Afb. 1. Ernst Förster. (Overgenomen uit Förster E. (1870) *Denkmale Deutscher Bildnerie und Malerei von Einführung des Christenthums bis auf die neueste Zeit*. Leipzig).

Wie was Ernst Förster?

Hij werd geboren op 8 april 1800 in Münchengosserstädt (Bad Sulza in de Duitse deelstaat Thüringen). Na studies theologie en filosofie wijdde hij zich aan de schilderkunst. Als leerling van de Nazarener Peter Cornelius werkte hij mee aan een aantal grote fresco's in München en Bonn. Een opdracht van kroonprins Maximiliaan van Beieren om in Italië tekeningen naar oude meesters te maken bracht hem tot een onderzoek in de kunstgeschiedenis. Aan de universiteit van Tübingen promoveerde hij op de publicatie ervan: *Bijdragen tot de moderne kunstgeschiedenis*. Hij schreef nog een groot aantal andere studies. Enkele daarvan waren historisch, maar ze handelden toch hoofdzakelijk over de schilderkunst van zijn tijd. (1)

Rondreis door België

In 1864 maakte Förster een rondreis door België en Frankrijk. Zijn uitgebreide reisverhaal werd gepubliceerd onder de titel *Reise durch Belgien nach Paris und Burgund*. (2) In ons land bezocht hij Luik, Antwerpen, Lier, Sint-Niklaas, Brussel, Gent en Brugge. Daarna ging de reis verder naar Dowaai en Parijs. Hij was vooral geïnteresseerd in middeleeuwse kunst, en in het bijzonder in de recent herontdekte middeleeuwse muurschilderkunst. (3) Hij had ook oog voor contemporaine kunst en liet zich rondleiden door eminente collega's als August Chauvin (1810-1884), Godfried Guffens (1823-1901) en Théodore-Joseph Canneel (1817-1892) (4).

Förster over Gent

Op 21 juni 1864 komt Förster aan in Gent. 'Het is hier veel stiller dan in Antwerpen en het ziet er veel ouderwets uit.' Vooral de Gentse straten noemt hij ronduit primitief: *auf welchem hin und her zu gehen gelegentlich als Torturmittel angewendet werden könnte*, geschikt als foltertuing dus. Theodoor Canneel, schilder en directeur van de Academie, neemt Förster op sleeptouw door de Arteveldestad.

'De Gentse straten kunnen gerust als foltertuing gebruikt worden.'

Het Lam Gods

In de **Sint-Baafskathedraal** – op dat moment waren de eeuwenoude fresco's in de crypte nog niet ontdekt – bezoekt hij uiteraard eerst en vooral het Lam Gods.

Dit monumentale retabel 'heb ik herhaaldelijk gezien, bestudeerd en getekend, en er uitvoerig over geschreven, zowel in mijn boek over Duitse kunstgeschiedenis als in de *Denkmalen der deutschen Kunst*. Ik kan er nu alleen nog aan toevoegen dat de restauratie die een paar jaar geleden is ondernomen, met vakmanschap en zorg is uitgevoerd.'

In deze publicaties beschrijft hij uitgebreid het schilderij. Hij voegt wel een stukje kritiek toe.

'Dat het altaarstuk steeds weer De aanbidding van het Lam wordt genoemd, lijkt mij even ondoordacht als wanneer men de Ilias de Dood van Patroklos zou noemen.'

De Calvarie van Justus van Gent

Een triptiek die hij uitgebreider beschrijft, is de **Calvarie van Justus van Gent**. 'De compositie is zeer rijk aan figuren; de gedachte die de drie delen tot één geheel verenigt, is gemakkelijk te begrijpen. De eerbiedwaardige slang aan een kruis, door Mozes opgericht, beschermt tegen de tijdelijke dood, zoals Christus aan het kruis beschermt tegen de eeuwige dood. Mozes slaat water uit de dode rots. Zo wekt de gekruisigde de doden op tot het eeuwige leven! De grondtoon van deze beelden is licht, het landschap is licht geelachtig groen, de kledingstukken zijn zeer licht en veranderlijk, zonder plaatselijke kleuren en zonder diepe schaduwen.' De discussie over de toewijzing van dit stuk woedt nog volop en hij gaat er uitgebreid en met de nodige argumenten op in.

De kerk van het Heilig Kerst

Na een bezoek aan het atelier van graveur Charles Onghena (1806-1886) bezoekt hij de **kerk van het Heilig Kerst**. 'De heer Canneel leidde ons door de stad naar de kerk van Sint-Salvator, waarvan hij het koor met muurschilderingen heeft versierd.' Hij heeft niets dan lof voor het werk van zijn vriend en

collega: ‘Canneel behoort tot de nieuwe Duits-Belgische school met Guffens en Swerts, maar hij lijkt zich meer aangetrokken te voelen tot Cornelius, terwijl zij dichter bij Overbeck blijven. Canneel heeft een vrije, vaste tekening, gevoel voor schoonheid en grootte van de personages. Hij neigt ertoe zijn figuren van de grond te tillen, niet door kleurgebruik maar door licht. Hierdoor benadert hij beter het doel van de muurschilderkunst: de zwaarte van de muurmassa op te heffen, ze minder voelbaar te maken.’

De schilderachtige Sint-Baafsabdij

Helemaal wild wordt Förster van de **Sint-Baafsabdij** in de middagzon met haar ‘volledige schilderachtige effect’. Als een op-en-top romanticus schrijft hij lyrisch over de ruïne: ‘Hoe dikwijls heb ik mij Goethes ‘Wandelaar’ herinnerd in de ruïnes van de Romeinse keizerlijke paleizen, omringd door rozen, of tussen de muren van oude thermen, bekroond door mirtestruiken en bedekt met bloemen in alle kleuren, de wandelaar die zich verheugt in het eeuwige recht van de natuur naast het vergankelijke werk van de mens!’

Afb. 2. Het binnenplein van de Sint-Baafsabdij met pandgang en lavatorium (Beeldbank Stad Gent).

‘Een geoloog die ook gevoel heeft voor landschappelijke schoonheid kan gemakkelijk in conflict raken, tussen zijn bewondering voor berglandschappen en het betoverende licht enerzijds, en anderzijds spontaan opborrelende

vragen over de inslagen en de dalingen van de lagen, over primaire, secundaire, tertiaire formaties, of over de polijsting of de breuk van de rotswanden. Ik bevond mij in een soortgelijke situatie toen ik de ruïnes van de oude abdij binnenstapte. Deze ruïnes zijn door de tijd en mensenhanden omgetoverd tot de prachtigste tuin vol wonderen. Er is de schilderachtige groepering van grijsbruine gebroken muren, zuilen, bogen en reliëfs, hier en daar bedekt met weelderig groen en kleurrijke bloemen. Reliëfs met klimplanten eromheen. Tuinperken waarin de prachtigste rozen bloeien tussen bladerige en fruitige fruitbomen, en een overvloed aan geurige bloemen verspreid rond hun stammen. Dit alles hield mijn zinnen en verbeelding zo volledig bezig dat ik lange tijd niet kon nadenken over de betekenis en de verdeling van de kamers, over de verschillende perioden waarin de abdij gebouwd was, of de geschiedenis van haar verval. Het was al genoeg dat ze zo heerlijk vergaan was!

Förster geeft gouden raad aan zijn lezers, raad die we hier met veel instemming overnemen:

*‘Deze ruïnes zijn nog weinig bekend bij reizigers.
Maar wie ze bezoekt, zal het zeker met me eens zijn:
mis ze niet!’*

Kleine stad in de stad

Daarna spoeden ze zich naar het **Sint-Elisabethbegijnhof**. (5) ‘In het midden van de stad, een kleine ommuurde stad met een eigen poort, met een aantal grotere en kleinere huizen, verschillende straten en een eigen kerk. Elk huis heeft zijn eigen tuintje en is door een hoge muur gescheiden van zowel de straat als de naburige huizen. Elk huis is genoemd naar een heilig verhaal (Huis de Kruisiging, de Graflegging,...) of naar een heilig beeld (Huis de Zeven Smarten,...) of ook naar een heilige (Huis Maria Magdalena,...). Deze huizen worden bewoond door ongehuwde vrouwen en alleen door vrouwen. Zij dragen een zwart nonnenhabijt met een witte hoofddoek. Zij hebben veel kerkelijke devotionele oefeningen, maar zijn allesbehalve inactief, ze zijn zelfs niet mensenschuw. Zij hebben het zeer druk met naaien, het maken van kant en dergelijke.’

‘De woningen van het begijnhof te Gent hebben het karakter van de 14de en 15de eeuw en zijn goed bewaard gebleven. Het plaveisel lijkt uit dezelfde periode te dateren en onveranderd te zijn gebleven. Misschien wel om allen die op aarde rondlopen eraan te herinneren dat de weg naar het koninkrijk der

hemelen zeer moeizaam is en alleen met ontberingen en lijden kan worden betreden.’ Förster heeft duidelijk trauma’s opgelopen in Gent.

Afb. 3. Kerk van het Sint-Elisabethbegijnhof. (Schilderij door François-Joseph Boulanger ca. 1860. Beeldbank Stad Gent).

Dan volgt een wel heel dramatisch verslag van een kerkdienst. ‘Wij gingen de open kerk binnen, die geheel ingenomen was door begijnen. Ze hadden allemaal grote witte, gesteven doeken over hun hoofd getrokken. Na enkele minuten kwam er een einde aan hun avondzang. Het werd gevolgd door een verrassende scène die een evocatie leek van de opstanding uit de dood. De begijnen, die tot dan toe op hun knieën hadden gelegen, stonden een voor een op, in massa's, geleidelijk, maar op zo'n manier dat de hele menigte, die zojuist nog onbeweeglijk was geweest, in opstand kwam. Op hetzelfde moment trok ieder de grote doek en plaatste hem, met een soort rituele handbeweging, in de ingedrukte plooiën. Daarna sloeg ieder de doek, bijna op de manier van Albanese vrouwen, plat boven het hoofd, maakte een buiging, knielde voor het altaar en verliet de kerk. Deze plotselinge onthulling gaf het tafereel een zeer eigenaardig, men zou kunnen zeggen, bijna komisch karakter.’

Genoeg sightseeing voor vandaag moet Förster gedacht hebben, want hij schrijft: ‘Er is, althans voor mensen van vlees en bloed, geen betere manier om, na kunstwandelingen en overpeinzingen over het land en zijn volk, de dag in een vreemde stad te beëindigen dan met een pauze in een vrolijke en vriendelijke familiekring.’

Muurschildering in het Groot Vleeshuis

De volgende dag neemt Canneel Förster mee naar het Groot Vleeshuis. In 1855 werd daar een grote muurschildering ontdekt. Förster is helemaal enthousiast. ‘Een heel waardevolle ontdekking, bewijs dat de monumentale schilderkunst in België zelfs in de 15de eeuw bloeide.’

Afb. 4. Aquarel door Camille Tulpinck (1861-1946). (Overgenomen uit Buyle M. en Bergmans A. (1994) *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen*. M&L Cahier 2, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, p. 117).

‘De compositie, waarvan Canneel een vluchtige tekening liet zien, is zeer interessant. Het schilderij neemt de puntig gewelfde ruimte van een muur in. In het midden onderaan, geheel ongekleed, ligt het kind Jezus op een bundel stralen. Om hem heen knielen in een kring de Heilige Maagd, twee engelen en tussen hen in een mannenfiguur op de rug gezien, gehuld in een wijde mantel. Tegenover haar een vrouw in de Gentse klederdracht uit het midden van de 15de eeuw en links van haar een wat oude, baardloze man die in zijn rechterhand een kaars vasthoudt en met zijn linker op een stok leunt. Boven deze groep verschijnt de halve gestalte van de eeuwige Vader in wolken. Boven hem de duif van de Heilige Geest, die zijn stralen laat schijnen naar de Heilige

Maagd. Op een berg op de achtergrond ziet men een herder met zijn kudde. Op de voorgrond, knielend aan weerszijden van de centrale groep, links hertog Filips de Goede, rechts zijn derde vrouw, Isabella van Portugal; achter Filips zijn zoon Carl; achter de hertogin haar eerste page, Adolf van Cleve, heer van Ravenstein. Vliegende engelen aan weerszijden houden de wapenschilden vast. Dat de twee mannen en de vrouw de opdrachtgevers van de afbeelding zijn, staat buiten kijf, net zoals de hertog en de hertogin hun plaats in de afbeelding innemen als de beschermers van het slagersgilde.’ (6)

Zegening van de Maagd in De Bijloke

De **Bijloke** komt als laatste aan de beurt. ‘In de vroege uren van de volgende morgen werd ik zeer vriendelijk ontvangen door de geestelijk leidsman van het ziekenhuis en naar de gewenste plaats geleid. Ik was zeer verrast. Hier geen kroning, maar een zegening van de Maagd geschilderd in kolossale figuren. Christus zit met zijn moeder op een troon en terwijl zij haar handen in gebed naar hem opheft, geeft hij haar met zijn rechterhand een zegen. In zijn linkerhand houdt hij een vlag met het kruis. Drie zwevende engelen achter hen houden een tapijt vast. Daartegenover, op de andere smalle muur, zijn Johannes de Doper en Sint-Christoffel even groot afgebeeld. Beide schilderij-

Afb. 5. De refter van de Bijloke met muurschilderingen. (Beeldbank Stad Gent).

en, waarvan het laatste zeer beschadigd is, zijn afgebeeld in grote, eenvoudige, donkerbruine contouren, steeds opgevuld met slechts één kleur zonder gradatie of arcering. De fysionomieën zijn zeer expressief. De vormen van de lichaamsdelen zijn van een idealisme dat zeer ver af staat van de studie van de natuur. De vormen van het lichaam zijn lang, zacht gebogen. Te oordelen naar de algemene indruk van de schilderijen, zou ik aannemen dat ze tussen 1300 en 1320 zijn gemaakt.’

Förster geeft de muurschilderingen een belangrijke plaats in de ontwikkeling van de middeleeuwse schilderkunst. ‘Zij vormen een belangrijk bewijs van de cultivering van de monumentale schilderkunst in België in zeer vroege tijden. De stijl en de opvatting van de muurschilderingen in de Bijloke komen zo sterk overeen met de werken van de oude Keulse schilderschool dat de nauwste band tussen beide moet worden aangenomen. Waren de oude Vlaamse schilders gemodelleerd naar de Keulse schilders? Zijn de Gentse schilderijen misschien het werk van een Keulse meester? Of waren de Vlaamse schilders de meesters van de Keulse schilders? De kolossale muurschildering in de Bijloke gunt ons een blik op de artistieke activiteit waaruit, onder gunstige externe omstandigheden, de rijkste en mooiste bloeiperiode kan en moet voortkomen: hier kunnen we het begin zoeken van de school die weldra haar machtige invloed zal uitbreiden over geheel Duitsland, Frankrijk en Italië, en zelfs tot Spanje en Portugal.’

Förster kan op dat moment nog niet vermoeden dat er zich in Gent nog meer middeleeuwse muurschilderingen verborgen houden. Zo zullen er in 1889 in de Sint-Baafsabdij schilderijen uit de tweede helft van de 12de eeuw ontdekt worden. (7) Met het bezoek aan de Bijloke eindigt het bezoek aan Gent. Förster reist verder naar Brugge.

Het werk van Förster is ongemeen interessant. We krijgen een directe inkijk in de 19de eeuw. De romantiek, een voorliefde voor muurschilderkunst, een obsessie voor de middeleeuwen, gecombineerd met een wetenschappelijk onderzoekende geest, een passie voor kunst en een gedrevenheid om de kunst te doen herleven in de eigen tijd.

Dat Förster een veelschrijver, een enthousiast reiziger en een geboren netwerker is, maakt zijn oeuvre tot een ware schat aan informatie.

Noten:

1. Müller, A. (1882) Biographischen Künstler-Lexikon, dl 6, p. 443 – 444.
Holland, H. (1904) Förster, Ernst, *Allgemeine Deutsche Biographie*, dl 48, p. 655 – 660.
2. Förster, E. (1865) *Reise durch Belgien nach Paris und Burgund*, Leipzig. Alle citaten zijn eigen vertaling door HVLD.
3. Bergmans, A. (1998) *Middeleeuwse Muurschilderingen in de 19de Eeuw: Studie En Inventaris van Middeleeuwse Muurschilderingen in Belgische Kerken*, Kadoc Artes 2, Universitaire Pers Leuven.
4. Voor meer over deze Gentse kunstenaar: Vande Loock, H. (2018) Tweehonderd jaar Theodoor Canneel (1817-1892) *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 47, nr. 1, p. 19 – 31.
5. Förster geeft niet aan welk begijnhof hij bezocht heeft, sterker nog, hij geeft geen blijk te weten dat er meerdere begijnhoven waren. Uit de beschrijving menen wij op te maken dat hij het Groot of het Sint-Elisabethbegijnhof bezocht heeft. Een decennium later verhuisde de hele gemeenschap naar het nieuwe Groot Begijnhof in Sint-Amandsberg.
6. Over deze verborgen schat: Van Elslande, R. (1982) De geboorte van Christus in het Groot Vleeshuis, *Ghendtsche Tydinghen*, jg 11, p. 99 – 108 en Van Elslande, R., (1996) Nabur Martins, de belangrijkste Gentse schilder uit het midden der 15de eeuw, *Ghendtsche Tydinghen*, 25ste jg., p. 190 – 202.
7. Buyle, M. en Bergmans A. (1994) Middeleeuwse Muurschilderingen in Vlaanderen, *M&L Cahier 2*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, p. 120 - 121.

[**Harko Vande Loock**: historicus, leerkracht geschiedenis en rooms-katholieke godsdienst. Geschiedenis vindt hij onontbeerlijk om de wereld te begrijpen, ze leert ons dat niets altijd hetzelfde blijft en alles kan veranderen. Dat de wereld complexer en diverser is dan we denken. Kritisch burgerschap staat of valt dus bij een goed begrip van de geschiedenis. Zijn interesse gaat uit naar kunst, kerkelijk erfgoed zoals bijvoorbeeld de Sint Annakerk. Daarover gaan ook de meeste van zijn publicaties. Hij koestert de hele stad: van de Sint-Annakerk, over de Godelievekapel in het Klein Begijnhof naar het kerkhof van Gentbrugge, van het Veerleplein tot het Drongenplein, van de kapel van Terhaegen in de Molenaarsstraat tot drukte van de Bevrijdingslaan.